

Stockholm den 18 mars 2020

R-2020/0108

Till Sveriges riksdag
Justitieutskottet

Dnr 1050-2019/20

Sveriges advokatsamfund har genom remiss den 16 januari 2020 beretts tillfälle att avge yttrande över justitieutskottets promemoria Omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för att döma till livstids fängelse för mord (2019/20:JuU31).

Sammanfattning

Sveriges advokatsamfund avstyrker förslaget att till uppräkningsparagrafen i 3 kap. 1 § brottsbalken foga ytterligare två omständigheter som ska beaktas som skäl för att döma till livstids fängelse för mord.

När det gäller den ena omständigheten, brott mot närstående, skulle förslaget enligt Advokatsamfundets uppfattning inte få någon effekt utöver vad lagstiftningen redan i dag ger. Förslaget är därför inte nödvändigt.

När det gäller den andra tillkommande omständigheten som skäl för att döma till livstids fängelse, att gärningen utgör ett led i organiserad brottslighet, anser Advokatsamfundet även här att förslaget inte fyller någon funktion eftersom grunden för förslaget – gängkriminella personers dödsskjutningar på öppen gata – redan täcks av den befintliga lydelsen av 3 kap. 1 § brottsbalken.

Dessutom ser inte Advokatsamfundet hur en komplettering med ytterligare omständigheter i bestämmelsen skulle främja möjligheterna till en nyanserad straffmätning.

Beredningsfrågan

Advokatsamfundet anser att den samlade erfarenheten och kompetensen som finns inom utredningsväsendet och i Regeringskansliet i första hand bör tas tillvara när det gäller betydelsefulla reformer inom straffrätten.

Mot denna bakgrund kan det ifrågasättas att ändringar av central straffrättslig lagstiftning sker på ett underlag som utformats av ett utskottskansli. Advokatsamfundet konstaterar emellertid att det från principiella och konstitutionella utgångspunkter i vissa fall kan finnas anledning för riksdagen att utarbeta egna lagförslag. Det är dock viktigt att ny lagstiftning alltid håller högsta kvalitet. Att så sker säkerställs bland annat genom Lagrådets granskning, vilket enligt 8 kap. 21 § regeringsformen numera är obligatorisk i större omfattning än tidigare, även när riksdagen stiftar lag på eget initiativ.

Bakgrund

Genom en lagändring som trädde i kraft den 1 juli 2014 ändrades straffbestämmelsen om mord (prop. 2013/14:194 Skärpt straff för mord). Syftet var att skärpa straffet för brottet genom att livstids fängelse skulle kunna komma i fråga i betydligt större utsträckning än tidigare. Lagtekniskt innebar ändringen att det i straffskalan för mord lades till att straffet är fängelse på livstid ”om omständigheterna är försvårande”. I propositionen utvecklades vilka omständigheter som därvid skulle vara att betrakta som försvårande. I en dom den 3 februari 2016 prövade Högsta domstolen straffet för mord (NJA 2016 s. 3). Högsta domstolens slutsats var att 2014 års omformulering av lagtexten inte förändrade det rättsläge som rådde närmast dessförinnan. I rättspraxis fick omformuleringen i praktiken ingen verkan.

Mot denna bakgrund har straffbestämmelsen om mord i 3 kap. 1 § brottsbalken nyligen omarbetats och ändrats i skärpande med ikraftträdande så sent som den 1 januari 2020.

Den senaste lagändringen innebär att det i straffbestämmelsen anges, att det som skäl för livstids fängelse särskilt ska beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös. Syftet med lagändringen är att livstidsstraffet ska kunna komma i fråga i betydligt större utsträckning än tidigare.

I den nu remitterade promemorian, föreslås att straffbestämmelsen kompletteras med ytterligare två omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse, nämligen att gärningen riktat sig mot en närstående och att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Syftet med lagändringen är att tydliggöra att även dessa omständigheter bör tala för ett livstidsstraff.

Synpunkter

Advokatsamfundet har tidigare yttrat sig och avstyrkt förslag om straffskärpningar för mord, bl.a. ett förslag att livstids fängelse ska utgöra normalstraffet för mord.

Advokatsamfundet hänvisar till tidigare yttranden, eftersom de synpunkter som där anförts alltså är gällande.¹

Advokatsamfundet har framhållit att det även fortsättningsvis måste finnas utrymme för en differentiering av straffskalan för mord. Flera händelser under senare år har tyvärr visat att ett åtal för mord kan inbegripa handlingar av de mest avskyvärda slag och omfatta ett mycket stort antal människor, samtidigt som det också finns exempel på handlingar som inte kommer i närheten av de allra värsta mordena. Att straffskalan för mord, till skillnad från merparten av alla andra brott, ska vara statisk, utan en reell möjlighet till en differentiering av straffet för mord, är enligt Advokatsamfundets uppfattning inte godtagbart.

Advokatsamfundet har dessutom framhållit att en markant straffnivåhöjning alltid måste föregås av grundliga analyser och utredningar av de frågor som en straffskärpning för mord aktualiserar, liksom att dessa straffskärpningar är såväl nödvändiga som effektiva och proportionerliga.

Riksdagens senaste beslut om skärpningar av straffbestämmelsen om mord syftar dels till att – i de fall där fängelsestraffet tidigare tidsbestämts i intervallet 15–18 år – gärningarna i stället ska ge livstidsstraff, dels till att hela straffskalan på 10–18 år ska användas för återstående fall. I straffbestämmelsen för mord anges omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse. Bestämmelsen har utformats i enlighet med vad Svea hovrätt föreslagit i ett remissvar i lagstiftningsärendet och lämnats utan erinran vid Lagrådets prövning.

Regeringen har i motiven framhållit att det av hovrätten föreslagna urvalet av faktorer är väl avvägt och att omständigheterna på ett bra sätt åskådliggör sådana förhållanden som bör tala för att påföljden ska bestämmas till livstids fängelse.² Justitieutskottet har för sin del anført att lagförslaget fått en i huvudsak väl avvägd utformning och kan förväntas leda till att livstidsstraffet ska kunna komma i fråga i större utsträckning än tidigare.³

Högsta domstolen har i flera fall värderat nya skärpta straffbestämmelser för våldsbrott och därvid, efter att ha framfört synpunkter på straffbestämmelsens utformning, konstaterat att reformen syftar till en markerad höjning av straffnivåerna för allvarliga våldsbrott i en storleksordning som indikeras av i motiven angivna exempel. Detta syfte

¹ Se Advokatsamfundets yttranden den 21 november 2017 över promemorian Livstidsstraff för mord (Ds 2017:38), den 5 november 2013 över promemorian Skärpt straff för mord (Ds 2013:55), samt yttrande den 25 mars 2008 över Straffnivåutredningens delbetänkande Straffskalan för mord, SOU 2007:90. Se även Advokatsamfundets remissyttrande den 1 oktober 2002 över betänkandet Frigivning från livstidsstraff (SOU 2002:26).

² Prop. 2018/19:138 s. 27.

³ JuU 2018/19:4 s. 11.

bör vid rättstillämpningen respekteras inom ramen för vad som är förenligt med de genomförda lagändringarna.⁴

Om motsvarande synsätt anläggs som Högsta domstolen gjort, finner Advokatsamfundet att den nu gällande utformningen av 3 kap. 1 § brottsbalken är godtagbar och i tillräcklig grad tillgodoser legalitetsprincipen.

Frågan är om det mot den angivna bakgrunden likväl finns något behov av att komplettera uppräkningsen av omständigheter i enlighet med förslaget i den remitterade utskottspromemorian. Advokatsamfundet vill därvid särskilt framföra följande.

Brott mot närstående

I propositionen som föregick den senaste lagändringen angavs att det i straffbestämmelsen, enligt regeringens mening, bör tas med en mer allmän omständighet som tar sikte på hänsynslöshet, för att fånga upp särskilt graverande omständigheter som är av sådant slag att de bör tala för ett livstidsstraff, men som det inte finns skäl att omnämna särskilt i lagtexten. Att en omständighet av mer övergripande karaktär anges i bestämmelsen har ett värde genom att den påminner om den helhetsbedömning som alltid ska göras i det enskilda fallet och torde minska risken för att förhållanden som inte specifikt nämns i bestämmelsen inte beaktas tillräckligt. I det nu aktuella sammanhanget bedömdes det som lämpligt att – i enlighet med hovrättens förslag – använda begreppet att gärningen ”annars varit särskilt hänsynslös”. Uttrycket täcker enligt regeringens mening in ytterligare omständigheter som vid 2014 års lagändring ansågs tala för att livstids fängelse skulle väljas och som rör brottsoffrets situation eller karaktären på angreppet mot honom eller henne, nämligen bl.a. att brottet har riktat sig mot en närstående.

I den nu remitterade promemorian anges, helt riktigt, att det förhållandet att brottet riktat sig mot en närstående redan i dag betraktas som en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet för mord. Av förarbetena till den senaste ändringen av 3 kap. 1 § brottsbalken framgår också att detta är en omständighet som anses tala för livstids fängelse och som omfattas av hänvisningen till att en gärning annars varit särskilt hänsynslös.

Som argument för att i lagtexten ange att brottet riktat sig mot närstående hävdas i promemorian egentligen endast, att det mot bakgrund av Högsta domstolens avgörande i NJA 2016 s. 3 och den straffrättsliga legalitetsprincipen, är viktigt att det tydligt framgår att brott som begås mot en närstående bör föranleda livstids fängelse.

Advokatsamfundet delar, som framgått ovan, inte uppfattningen att legalitetsprincipen kräver att omständigheten brott mot närstående uttryckligen anges i lagtext utan motivuttalanden därom är tillräckligt. Att domstolarna trots mycket fast praxis och uttalandena i förarbetena skulle förbise betydelsen av denna omständighet är föga troligt.

⁴ NJA 2011 s. 89 vid punkt 8, NJA 2013 s. 376 vid punkt 27, jfr även NJA 2016 s. 3 vid punkt 23 och 24.

⁵ Prop. 2018/19:138 s. 28.

Att 2014 års ändringar inte fick någon verkan beror främst på andra förhållanden, nämligen generell kritik från Lagrådet och Högsta domstolens avgöranden i 2013 och 2016, snarare än på att brott mot närstående saknades i en uppräknings i straffbestämmelsen.

Advokatsamfundet vill i sammanhanget särskilt peka på regeringens uttalande i motiven (a. prop. s. 28 f. och 34) att det alltid måste göras en helhetsbedömning av samtliga omständigheter som är relevanta för straffmätningen i det enskilda fallet. Det ska också beaktas att dessa kan föreligga i olika grad. Att det ska göras en helhetsbedömning av alla omständigheter innebär naturligtvis samtidigt att straffmätningen kan resultera i ett tidsbestämt straff, trots att det finns faktorer som talar för ett livstidsstraff. Så kan t.ex. vara fallet om det samtidigt finns förmildrande omständigheter av viss styrka.⁶

I förarbetena till den senaste ändringen uttalas att bestämmelsen ska ge utrymme för en nyanserad straffmätning.⁷ Samtidigt framfördes i remissförfarandet farhågor att domstolarna kommer att få tillämpa en alltför begränsad straffskala.⁸

Det är självfallet svårt att bedöma hur utfallet i praxis av lagändringen blir. Advokatsamfundet nöjer sig med att konstatera att möjligheterna till en nyanserad straffmätning i vart fall inte främjas om det fogas ytterligare omständigheter till uppräknings i 3 kap. 1 § brottsbalken.

Sammanfattningsvis anser Advokatsamfundet att det föreslagna tillägget inte är nödvändigt och anser därför att det inte bör läggas till grund för lagstiftning.

Organiserad brottslighet

Förslaget, att som ytterligare en omständighet till straffbestämmelsen foga att gärningen utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form, syftar enligt utskottspromemorian till att motverka att gängmord som sker på öppen gata inte bestraffas med livstids fängelse.

Advokatsamfundet instämmer i att dödligt våld som utövas av kriminella gäng är ett mycket allvarligt samhällsproblem som måste motverkas. Särskilt allvarlig är den mycket låga upplärningsprocenten. Frågan är emellertid om förslaget är behövligt för sitt syfte.

Orsaken till att gängkriminella utsätts för skjutningar och mördas är, med hänsyn till att så få gärningsmän lagförs, oftast inte utrett. Det är emellertid välkänt att kriminella personer ofta finansierar sin tillvaro genom narkotikahandel och att det kan uppstå revirstrider mellan olika säljare av narkotika. Detta i förening med tillvägagångssättet för mordet – att uppsöka offren på öppen gata – kan tyda på att gärningen i de enskilda fallen syftat till att främja eller dölja narkotikabrottsligheten eller varit uttryck för särskild förslagenhet och

⁶ För en exemplifierande uppräknings, se prop. 2008/09:118 s. 43.

⁷ Prop. 2018/19:138 s. 17.

⁸ A. prop. s. 29.

noggrann planering. Även om varje fall där någon uppsåtligen berövar annan livet visar på en uppenbar brist på hänsyn, kan mord på gängkriminella ibland vara ett uttryck för en särskild hänsynslöshet. Dessa typfall torde således ofta falla under den befintliga lydelsen av straffbestämmelsen för mord och inte kräva någon komplettering av bestämmelsen.

Enligt 29 kap. 2 § 6 brottsbalken utgör som försvårande omständighet vid straffmätningen redan att brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form.

Ledning för tolkning av bestämmelsen kan hämtas i motiven, prop. 2009/10:147. Där sägs bl.a. följande (s. 31 och 43). Som försvårande bör anses om ett brott utgjort ett led i en brottslighet utövad av flera personer som organiserat sig för att i samverkan begå ett flertal brott. Vidare bör det anses försvårande om ett brott har utgjort ett led i en brottslighet, där ett visst tillvägagångssätt upprepats ett flertal gånger. Enligt sjätte punkten ska beaktas om brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form. Med brottslighet som utövats i organiserad form avses brottslighet som har begåtts inom ramen för en struktur, där flera personer samverkat under en inte helt obetydlig tidsperiod för att begå brott. Det är inte tillräckligt att det aktuella brottet har skett i samverkan. Personerna ska ha ingått i en sammanslutning eller ett nätverk av viss kontinuitet, vars syfte att begå brott sträckt sig längre än till enbart det ifrågavarande brottet. Att brottet ska ha utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form, innebär att brottet ska ha haft ett naturligt samband med brottsligheten. Ett exempel på brottslighet som utövats i organiserad form, kan vara fickstölder som begåtts av en grupp av personer. Ett annat exempel är illegal indrivningsverksamhet som en gruppering ägnat sig åt.

Brå har utvecklat begreppet organiserad brottslighet enligt följande.⁹ Organiserad brottslighet utförs av någon form av kriminell grupp som begår brott i syfte att göra vinst. Eftersom syftet framför allt är att tjäna pengar är vissa brott mer givna än andra. Den organiserade brottsligheten agerar på en marknad, därför är den ofta inriktad på häleri och smuggling av olika eftertraktade varor, exempelvis alkohol, cigaretter och narkotika. Den organiserade brottsligheten utgör en kriminell affärsverksamhet, brotten begås systematiskt och för vinnings skull.

Enligt Advokatsamfundet är det tydligt att begreppet ”organiserad brottslighet” tar sikte på själva syftet med brottsligheten eller sakverksamheten, enkelt uttryckt verksamhetsidén med brottsligheten. Det kan knappast sägas att skjutningarna är själva verksamhetsidén; de utförs i stället med det primära och generella syftet att uppnå ekonomisk vinning.

I utskottspromemorian (s. 22) redovisas en studie från Brå,¹⁰ baserad på intervjuer med tidigare medlemmar i kriminella förorts nätverk. Studien ger en mer komplex bild av orsakerna till skjutningarna. Orsakerna till skjutningar är sällan entydiga. Intervjupersoner uppger att konflikterna som leder till skjutningar oftast har sin grund i

⁹ <https://www.bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/organiserad-brottslighet.html>

¹⁰ Skjutningar i kriminella miljöer. En intervjustudie, rapport 2019:3.

narkotikamarknaden, men att det även kan handla om personliga relationer. Sistnämnda skjutningar kan bero av personliga slitningar, oftast knutna till flickvänner och relationer.

När det särskilt gäller graden av organisering är intervjupersonerna genomgående noga med att markera avstånd till organisationsformer som de inte identifierar sig med (a.a. s. 36 f.). De är inte organiserade formella nätverk eller gäng, och deras verksamhet liknar inte mc-gängens.

Avståndstagandet till mer organiserade grupperingar och nätverk blir även synligt när intervjupersonerna talar om hur media och polisen ser på den kriminella miljön. Intervjupersonerna tycker sig se en överdriven vilja hos polisen att placera personer i distinkta grupper genom att exempelvis ”nätverksklassa” dem. På ett liknande sätt menar några intervjupersoner att medias skrivelser om skjutningar och kriminella miljöer förvränger verkligheten. Flera intervjupersoner menar vidare att polisen tenderar att överdriva miljöns organisationsgrad. Det övergripande intrycket är att den kriminella miljö som intervjupersonerna beskriver är mindre organiserad än vad utomstående observatörer kan göra rättvisa. En brottshandling kanske inte är knuten till en gruppering, utan snarare till en enskild person. Många intervjupersoner beskriver att tillvaron i miljön präglas av rädsla, stress och ångest. Andra berättar att de har införskaffat skjutvapen och sovit med det under huvudkudden för att snabbt kunna agera vid hot. Skjutningar sker ofta av hämndmotiv. Flera intervjupersoner säger också att man måste skjuta först, för att hindra att man själv blir skjuten.

Advokatsamfundet kan konstatera att, om man ser till redovisningen i Brå-rapporten, skjutningar med anknytning till gängkriminella kretsar i verkligheten synes ha en annan orsak än samverkan mellan två eller flera personer, dvs. i organiserad form. Snarare visar materialet på motsatsen, nämligen att skjutningarna sker individuellt av gärningsmännen och således *inte* utgör organiserad brottslighet.

Den remitterade promemorian innehåller en genomgång utförd av justitieutskottets kansli av ett stort antal domar för mord som meddelats av hovrätterna under perioden 2016–2019, där mordet begåtts på allmän plats eller där det annars har förekommit uppgifter om att den tilltalade har kopplingar till kriminella grupperingar. 17 sådana domar har identifierats.

Sammanfattningsvis har domstolarna, enligt promemorians genomgång, i de flesta av de fall som kan bedömas, ha haft kopplingar till s.k. gängbrottslighet. Inte i något fall har det gjorts gällande att brotten har utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form, utan det har varit andra omständigheter som motiverat det höga straffvärdet.

Advokatsamfundet kan mot bakgrund av ovanstående konstatera att uppfattningen att påföljdsbestämningen vid dödliga gängskjutningar skulle kunna påverkas genom att det till straffbestämmelsen fogas ytterligare en omständighet om organiserad brottslighet inte stöds av det material som justitieutskottet undersökt. Hade det utifrån omständigheterna i de redovisade målen funnits förutsättningar att tillämpa bestämmelsen i 29 kap. 2 § 6 brottsbalken, torde detta ha skett.

Liksom i fallet med omständigheten brott mot närstående, kan Advokatsamfundet konstatera att möjligheterna till en nyanserad straffmätning inte främjas om det till uppräknings i 3 kap. 1 § brottsbalken fogas den nu behandlade omständigheten.

Advokatsamfundet avstyrker därför förslaget även i denna del.

SVERIGES ADVOKATSAMFUND

Mia Edwall Insulander